

Michiel den Ruijter

Van Flora tot Floriade

De bloemententoonstellingen in Groenendaal

In 1925, 1935 en 1953 werden in Groenendaal de beroemde Flora-bloemententoonstellingen gehouden. Het waren grote internationale evenementen, die zowel exposities buiten, in de volle grond, als binnen, in tentoonstellingshallen, omvatten. De exposities in Heemstede waren een vervolg op eerdere bloemententoonstellingen die om de vijf jaar in Haarlem werden georganiseerd. De laatste in die reeks vond plaats in 1910.

De Flora's in Heemstede werden weer opgevolgd door de Floriade, wereldtuinbouwtenntoonstellingen die om de tien jaar in Nederland worden georganiseerd. De eerste in deze reeks werd in 1960 in Rotterdam gehouden. Er is toen nog onderzocht of deze wereldtentoonstelling in Groenendaal kon plaatsvinden, maar de locatie was te slecht bereikbaar om de miljoenen bezoekers te kunnen opvangen. De wereldtentoonstelling in Rotterdam was een succes en werd gevolgd door een tweede tentoonstelling in Amsterdam. Niet in 1970,

maar in 1972. De derde Floriade werd in 1982 in dezelfde stad georganiseerd. In 1992 werd de vierde in Zoetermeer gehouden, de vijfde in 2002 in Haarlemmermeer en de zesde in 2012 in Venlo. De volgende en zevende Floriade in 2022 zal Almere als locatie hebben. Groenendaal heeft in deze totale reeks tentoonstellingen van 1818 tot nu een belangrijke rol gespeeld. Hieronder gaan we eerst kort in op de tentoonstellingen in Haarlem, die de voorlopers waren van de Flora-tentoonstellingen in Heemstede. Vervolgens worden de Flora's van

1925, 1935 en 1953 elk apart belicht en in kaart gebracht. Een korte beschouwing over de opvolger van de Flora's, de Floriade van 1960 in Rotterdam, vormt het einde van dit artikel.

De Nationale Bloemententoonstelling van Haarlem in 1910

Haarlem heeft nog steeds de naam van 'Bloemenstad'. Die is te danken aan de vele bloembollenkwekerijen op de geestgronden in de onmiddellijke nabijheid. De kwekers en hun organisaties zochten Haarlem op als platform voor de commercie en promotie van hun producten. Zo vond de eerste openbare tentoonstelling van 'planten en gewassen' in deze stad plaats van 8 tot 11 juni 1818.¹ 'Er waren wel geteld 264 planten, verschillend van aard, opgesteld. Onder de kleine inzenders bevonden zich zowel een inspecteur der directe belastingen, één hortulanus, als tuinbazen en verschillende kwekers.' De meeste inzenders van deze tentoonstellingen waren kwekers, werkzaam op de toen nog talrijke buitenplaatsen, en liefhebbers. De toeloop was groot en veel belangstellenden moesten meer dan een uur wachten voordat ze een kijkje konden nemen in het overvolle zaaltje met de bloemen en planten.²

Ook daarvoor waren er al kleine bloemententoonstellingen geweest, zoals die in 1798 in Heemstede.³ Dat waren in veel gevallen éénmalige tentoonstellingen en deze vormden geen reeks, zoals die in Haarlem. De tentoonstellingen werden snel groter en kregen langere openingstijden. De Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur, die in 1860 was opgericht, bepaalde voor deze exposities de tijd, de plaats en de omstandigheden. De deelnemers kwamen niet alleen uit de regio, maar uit het gehele land. In de maand juli in 1861 werd in de Hertenkamp van de Haarlemmerhout een grote binnententoonstelling gehouden, waar prijzen en medailles voor de deelnemers in het vooruitzicht werden gesteld, in navolging van de eerste wereldtentoonstelling in 1851 in Hyde Park in Londen. De exposities bleven groeien en werden vanaf 1875 om de vijf jaar gehouden. De eer-

ste van deze reeks vond plaats in de net voltooide concertzaal in Haarlem. De tweede werd van 19 tot en met 23 maart 1880 in het gebouw van de 'Sociëteit Vereeniging' in de Lange Begijnestraat georganiseerd. In totaal waren hier 197 inzendingen.⁴ Het bleven binnen-exposities, ook omdat ze werden gecombineerd met beeldende kunst en woninginterieurs. De interesse voor de tentoonstellingen nam aan het eind van de 19de eeuw af en toen bij de laatste vijfjaarlijkse tentoonstelling in 1905 het dieptepunt was bereikt, werd in 1908 besloten dat de volgende tentoonstelling van 1910 een volleggrond-tentoonstelling zou zijn. Het tijdstip werd bepaald door de bloeitijd van de bolgewassen op het open veld.

Leonard A. Springer

Voor dit initiatief stelde de gemeenteraad van Haarlem gedurende een jaar het terrein in de Haarlemmerhout voor het paviljoen Welgelegen en de Hertenkamp ter beschikking. De bekende tuinarchitect Leonard A. Springer kreeg de opdracht het terrein vorm te geven. Samen met de tuinarchitect H.J. Goemans werkte hij aan het ontwerp; Springer tekende de hoofdlijnen, Goemans was de ontwerper en begeleider van de beplantingen. Springer had al eerder aan een plan voor een tentoonstelling gewerkt, de eerste wereldtentoonstelling in 1851 in Londen. Hij had het al aangelegde ontwerp voor het park van de Engelse tuinarchitect Joseph Paxton op papier veranderd. Het glazen en demonteerbare gebouw 'Crystal Palace' werd na deze eerste wereldtentoonstelling afgebroken en in 1853 op een nieuw terrein in 'Sydenham', aan de rand van Londen, weer opgebouwd. Paxton paste het ontwerp van het gebouw aan en voorzag het van een uitgestrekt omringend park. Springer vond het parkontwerp van Paxton in de tentoonstellingscatalogus en heeft het als een 'ontwerpstudie' overgetekend en aangepast. Hij vond dat het parkgedeelte dicht bij het gebouw goed was ontworpen, maar was het niet eens met het deel dat aan het einde van de zichtas van het gebouw lag. Springer vond dat deel nog te geometrisch en symmetrisch en hij heeft in zijn variant van het ontwerp de symme-

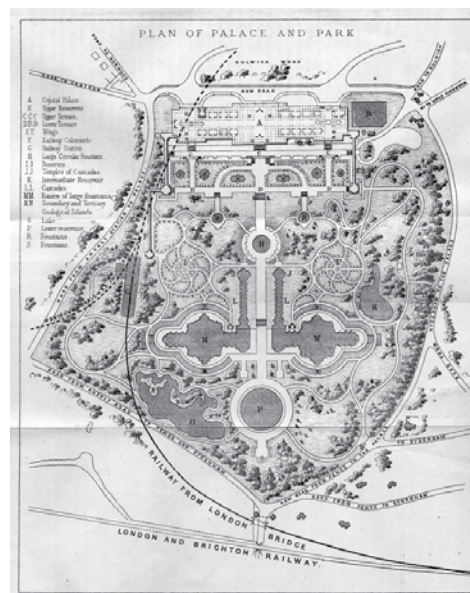

trie verbroken door daar een onregelmatige en landschappelijke aanleg te tekenen. Een-zelfde benadering koos hij voor het ontwerp van de Haarlemmerhout. Hij maakte gebruik van een zichttas, waarin Paviljoen Welgelegen een centrale plek kreeg. Dicht bij het Paviljoen ontwierp hij de tentoonstelling in een strakke geometrische stijl. Verder van het paviljoen verwijderd werkte hij meer in een landschapsstijl, waar slingerende paden en informele boomgroepen het decor voor de tentoonstelling vormden. Of zoals het in 1910 wordt verwoord: 'Een gedeelte van het terrein voor dat Paleis had men in Franschen stijl aangelegd, terwijl het stuk onder de boomen van den Hertenkamp een natuurlijker aanzien had. Het rasterwerk was achter dennentoppen verborgen en het was een prachtig harmonisch geheel, toen de honderdduizenden bolgewassen in allerlei kleuren in bloei stonden voor dien prachtige achtergrond [...] Langs de glooiing van den weg langs den Hertenkamp was een rotstuijn aangelegd met een kabbelend beekje.'⁵

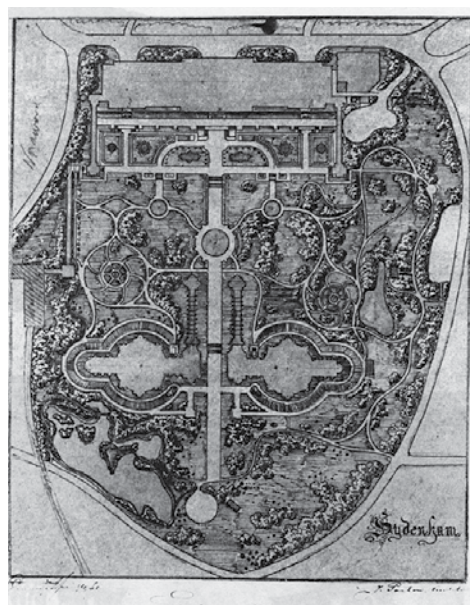
De rotstuijn was voor die tijd een modern verschijnsel. Door de opkomst van het spoorvervoer en het 'reiswezen' konden rijke burgers in het voorjaar naar onder meer Zwitserland reizen. De bloeiende alpenweiden maakten zo veel indruk dat men thuis ook rotstuinen ging aanleggen.

De Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur wilde in 1920 een volgende tentoonstelling organiseren, maar door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was er onvoldoende voorbereidingstijd. Ook maakte de stad Haarlem zich zorgen of men wel voldoende ruimte had voor een volgende en grotere tentoonstelling. Dat gaf Heemstede de kans zich als kandidaat voor deze expositie op te werpen. Hierin speelde burgemeester J.P.W. van Doorn, de opvolger van Van Lennep, een essentiële rol. Toen de kandidatuur van Heemstede voor een volgende tentoonstelling in een geheime vergadering van de gemeenteraad werd besproken, meldde het raadslid De Wilde dat hij akkoord was, mits er eenzelfde fraaie rotstuijn zou worden aangelegd als bij de tentoonstelling van 1910 in Haar-

lem. In deze gemeenteraadsvergadering werd duidelijk dat de 'groeistad Heemstede' een dergelijke tentoonstelling uitstekend in de verdere ontwikkeling en promotie van de gemeente zou kunnen gebruiken.

Plattegrond Crystal Palace, Sydenham, Engeland, ontwerp Joseph Paxton.

Plattegrond Crystal Palace, Sydenham, Engeland, ontwerp Leonard A. Springer.

Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925

Vanwege de Eerste Wereldoorlog was er, zoals gezegd, te weinig tijd om een volgende tentoonstelling in 1920 goed voor te bereiden. Tevens kregen de organisatoren steeds meer het gevoel dat de Haarlemmerhout niet meer de goede plek vormde voor dit initiatief. Een nieuwe trambaan naar Heemstede had de grootte van het terrein drastisch verkleind en de tentoonstellingsorganisatie, via voorzitter E.H. Krelage, besloot aan te kloppen bij de gemeente Heemstede. Een brief met het verzoek deze tentoonstelling in Groenendaal te mogen houden, in combinatie met een bijgevoegde kaart met de locatie, werd op 5 februari 1919 in een geheime gemeenteraadsvergadering behandeld. De gemeente Haarlem was nog niet formeel op de hoogte gebracht van dit initiatief. Men vroeg een kosteloos gebruik van het terrein van 1 juli 1920 tot augustus 1921. In de brief werd gemeld dat de tentoonstelling een jaar werd opgeschoven en in 1921 zou worden georganiseerd. De relatie met Haarlem was gespannen, omdat deze stad ook het vertrek van de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur vreesde. Er waren geruchten dat deze vereniging zich met de tentoonstelling in Heemstede zou vestigen. De vereniging bleef in Haarlem gevestigd, maar Heemstede kreeg de tentoonstelling. Als compensatie kreeg de expositie de naam 'Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925'. In de gemeenteraadsvergaderingen werd de tuinarchitect die de tentoonstelling zou mogen ontwerpen al genoemd. 'De heer Walter is overtuigd, dat de heer Tersteeg die zaak heel mooi kan aanleggen ... In het bos zal de aanleg worden gemaakt onder leiding van den architect Tersteeg; wellicht dat er nog wat gekapt moet worden.' Deze citaten moeten Dirk Frederik Tersteeg het nodige vertrouwen hebben gegeven. De tuinarchitecten Springer en Tersteeg hadden volstrekt andere opvattingen over het ontwerp van tuinen, parken en tentoonstellingen. Ze verduidelijken hun standpunten in polemieken in de *Dor-*

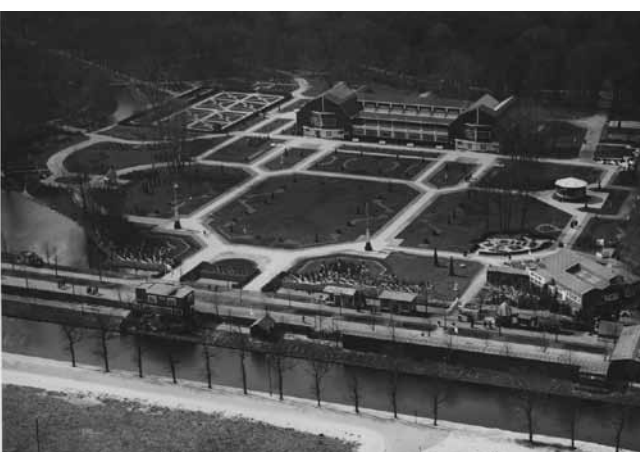
rechtse Courant. Zo toont Tersteeg weinig waardering voor de landschappelijke stijl waarin Springer werkt: 'Terwijl [...] het huis berekend is om te worden gezet in een tuin van strakken, rechtlijnigen aanleg, plaatst de tuinarchitect het in een grillig Engelsch parkje. Ons zijn gevallen bekend waarin op deze wijze het effect van een huis totaal bedorven is.' En hij gaat verder door Springer eenvoudigweg ouderwets te noemen: 'De landschappelijke voortbrengselen van den heer SPRINGER en anderen mogen bij de stijllooze gebouwen in de 19e eeuw niet geheel misstaan hebben, bij de villa's van enkele (en wel de beste!) tegenwoordige architecten wordt iets anders vereischt! [...] De heer SPRINGER toont wél door stukjes over tuinkunst in vroeger tijden [...] veel voor de historie der tuinkunst te voelen en bewijst daarmee wellicht enkelen een dienst, maar hij staat zoo totaal buiten de voorwaartsche beweging die tegenwoordig in bouw- en tuinkunst overal is waar te nemen, dat hij zich niet voldoende in de opgeworpen kwestie kan indenken.' Het is duidelijk dat Springer niet welkom was in het ontwerpteam van Tersteeg. Wel wilde Tersteeg samenwerken met H.J. Goemans in de rol van beplantingsdeskundige (hij had dezelfde rol vervuld in 1910) en met de architect Harm Korringa, die in de stijl van de landelijke bouwkunst werkte.

Eigentijds ontwerp

In het plan van Tersteeg vormen de richting van de Van Merlenvaart/Vrijheidsdreef en de loodrechte variant hierop de structuurrichtingen. Het tentoonstellingsgebouw en de directe omgeving zijn hiermee vormgegeven. Van de drie Flora-tentoonstellingen is dit plan het minst ingekaderd. Het zicht op de noordelijke omgeving en de Vrijheidsdreef is vrij gelaten.

Walt Disney had zijn eerste amusementspark in Anaheim, Californië, nog niet gebouwd. Zijn slagzin 'A Day out in this World' kon alleen worden vervuld door het park volledig van de omgeving af te grendelen, zowel functioneel als visueel. In een open omgeving zou het geloof in de sprookjesfiguren door verstoringen van buitenaf teniet worden gedaan. Het

*Het Floraterrein van 1925
vanuit de lucht gezien.*

visueel begrenzen van het terrein wordt door tentoonstellingsbouwers veelal als 'dogma' gebruikt.

Tersteeg heeft de maatvoering van het gebouw van Harm Korringa en die van de directe omgeving op elkaar afgestemd. Korringa werkte in de stijl van de landelijke bouwkunst, maar niet op een nostalgische wijze. In zijn ontwerp is de 'moderne' bouwstijl te bespeuren. Hij werkte veel met gepotdekselde houten wanden, die werden geteerd of geverfd, en met pannendaken.

In de buurt van Groenendaal staat nog een aantal door Korringa ontworpen woningen, waaronder het dubbele woonhuis Van Merlenlaan 1-3 en het huis aan de Van Merlenlaan 5. Ook in Haarlem heeft hij gebouwd. Artikelen in *Architettura razionale religiosa*, 1932 Milano, en in de publicaties *Het Stadswoonhuis in Nederland* en *Het Moderne Landhuis* van J.H.W. Leliman geven aan dat Korringa werd gewaardeerd.

In hetzelfde jaar, 1925, werd in Parijs de wereldtentoonstelling 'Exposition Universelle des Arts Décoratifs' gehouden. Hier werd de 'Art Deco' gepromoot als de nieuwe stijl. Korringa en Tersteeg moeten van dit grootse evenement op de hoogte zijn geweest. In hoeverre zij door deze nieuwe stijl zijn beïnvloed is (nog) niet te achterhalen. Maar van de drie Floratentoonstellingen heeft deze expositie het meest eigentijdse ontwerp.

Al met al vond de gemeente Heemstede de tentoonstelling een succes en bood al tijdens de afbraak aan de volgende tentoonstelling over tien jaar te willen organiseren.

1925-1: Het hoofdtentoonstellingsgebouw gezien nabij de Vrijheidsdreef.

Links: Gereconstrueerde plattegrond van de 'Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925.

1925-2: De geometrische bloemperken in de 'Oud Hollandsche Tuin'.

1925-3: De succesvolle rotstuin van de tentoonstelling in 1910 te Haarlem werd ook in Groenendaal weer in een andere vorm aangelegd.

Vogelvluchtperspectief van de 'Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925' vanuit het zuiden. (Deze perspectieven van de gebouwde situatie kunnen afwijken van de plattegrond.)

Vogelvluchtperspectief van de 'Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925' vanuit het zuidwesten.

Vogelvluchtperspectief van de 'Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925' vanuit het noordwesten.

Vogelvluchtperspectief van de 'Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925' vanuit het noordoosten.

Internationale Bloemententoonstelling Flora Heemstede 1935

Toen in 1933 met de voorbereiding van de volgende Flora begonnen werd, herhaalde het college van B&W zijn aanbod. Maar de omstandigheden waren duidelijk anders dan in 1925. In 1929 was de grote crisis uitgebroken en bij sommigen was er weinig lust voor een dergelijk initiatief. Maar het gemeentebestuur en de tentoonstellingsorganisatoren zagen de tentoonstelling juist als mogelijkheid de gemeentelijke economie positief te beïnvloeden. Bovendien werd met deze tentoonstelling aandacht geschonken aan het 75-jarig bestaan van de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur.

Het *Handelsblad voor den Tuinbouw* publiceerde eind mei 1935 een nabeschouwing: 'Hoe gemakkelijk zou het niet zijn geweest, de ongunst der tijden als motief te hebben gebezigd om ditmaal af te zien van het toch riskante ondernemen, dat het houden van een zoo groote tentoonstelling onder de huidige omstandigheden zeker is? En wie zou het den voormannen uit het bloembollenbedrijf kwalijk hebben genomen, indien zij onder de gegeven omstandigheden een dergelijk risico niet zouden hebben aangedurfd? Wat moet het den organisatoren in de jaren van voorbereiding dikwijls vreemd te moede zijn geweest, maand na maand den toestand te zien achteruitgaan, niet alleen in het bloembollenvak, niet uitsluitend in den luxe tuinbouw, maar in schier alle bevolkings-groepen.'

Een aantrekkelijke gemeente

Ondanks de crisis wilde men de tentoonstelling aanzienlijk vergroten. Een dubbele terreingrootte ten opzichte van 1925 was gewenst. Een nieuwe, grotere tentoonstelling zou goed aansluiten op de gewenste woningtoename en bevolkingsgroei van Heemstede. Heemstede was al bijna aan Haarlem vastgegroeid, alleen de Haarlemmerhout vormde nog een groene scheiding. De uitbreidingsmogelijkheden voor Heemstede lagen niet in het noorden. Daar was in 1927 een gebied door Haarlem geannexeerd, waardoor het inwonertal van 17.000 tot ver

onder de 14.000 was gedaald. In 1935 had Heemstede echter weer meer dan 17.000 inwoners. Maar men wilde verder groeien, in 1934 waren er vierhonderd nieuwe huizen in aanbouw, de bouwers speculeerden op de naderende bloemententoonstelling. En de gemeente gebruikte de tentoonstelling om de aantrekkelijkheid van de gemeente onder de aandacht te brengen. De mooie ligging, het natuurschoon 'in de gemeente zelf en in de naaste omgeving', de lage belastingen, de mooie huizen en de goede verkeersvoorzieningen speelden hierbij een belangrijke rol. De 'Heemsteedsche Dreef' met een breedte van 32 meter voor het snelverkeer werd als teken van 'vooruitgang' gezien.

Als tuinarchitect voor de tentoonstelling werd H.J. Voors gevraagd, de 'algemeen secretaris-penningmeester' van de vorige expositie. Van hem zijn geen ontwerpen bekend uit de periode vóór 1935. Hij ging samenwerken met de architect J.C. Brand, die in 1929 het huis 'Sparrenduin' in Bloemendaal had verbouwd. De eigenaar was Tom M.H. van Waveren, de voorzitter van het uitvoerend comité van de tentoonstelling van 1935.

Het terrein was uitgebreid en omvatte nu ook een 'vaart', die bij de vorige tentoonstelling in 1925 de noordelijke grens van het terrein vormde. De doelstelling van H.J. Voors was om van de twee terreindelen, noordelijk en zuidelijk van de vaart, toch één ruimtelijk geheel te maken. Dit was des te moeilijker, omdat de vaart door een dichte laanbeplanting werd begeleid en het zicht belemmerde. Alleen bij de twee bruggen waren doorzichten mogelijk.

Ten noorden van de vaart verrees het tentoonstellingsgebouw, omringd door geometrische beplantingen; het terreinge-deelte in het zuiden werd landschappelijk vormgegeven. Deze tegenstelling gaf de beide terreindelen een eigen karakter, maar het verzwakte de gewenste ruimtelijke samenhang. De tentoonstellingsorganisatie nam genoegen met de tweedeling van het terrein, die via de pers zelfs op een positieve manier werd uitgelegd met de verklaring dat: 'Wanneer een terrein te overzien is dan is het publiek spoedig uitgekeken. Daarom

is een terreinindeling ontworpen, die aan de verschillende terreinen een apart karakter geeft.'

In de tentoonstelling moesten de gebouwen ondergeschikt zijn aan de bloemeninzendingen. Dit bereikte men door de hoogte ervan te beperken. Architect Brand werkte in een stijl die verwant is met die van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright. Een stijl die zich kenmerkt door geometrische, rechthoekige vormen, platte of flauw hellende daken en brede dakoverstekken.

Deze tentoonstelling kende ook een avondopenstelling. 'In de avond zijn alle gebouwen rondom het vlakke middenterrein verlicht. De 75 lichtzuilen, groot en klein, zijn door een lichttechnisch-architect, de heer Duchateau vorm gegeven en geplaatst. Ze geven alle indirect licht, zodat er geen hinderlijk tegenlicht is en de kleur van de bloemen natuurlijk blijft.'

De volgende tentoonstelling zou worden gehouden in 1945, maar kon begrijpelijkerwijs geen doorgang vinden.

Het Floraterrein van 1935 vanaf de Vrijheidsdreef.

Het Floraterrein van 1935 vanuit de lucht gezien.

1935-1: Het geometrisch deel van de tentoonstelling met het hoofdtentoonstellingsgebouw op de achtergrond.

Links: Gereconstrueerde plattegrond van de Flora van 1935.

1935-2: Het landschappelijke deel van de tentoonstelling met de grote vijver.

1935-3: De globe op een pilaar en de lichtornamenten met de indirecte verlichting.

Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA HEEMSTEDE 1935' vanuit het zuiden. (Deze perspectieven van de gebouwde situatie kunnen afwijken van de plattegrond.)

Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA HEEMSTEDE 1935' vanuit het zuidwesten.

Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA HEEMSTEDE 1935' vanuit het noordwesten.

Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA HEEMSTEDE 1935' vanuit het noordoosten.

Internationale Bloemententoonstelling Flora 1953 (Heemstede-Haarlem-Holland)

Acht jaar later dan oorspronkelijk bedoeld kon de tentoonstelling weer plaatsvinden. De wederopbouw in Nederland was in volle gang en had een zodanig stadium bereikt dat men de benodigde bezoekers kon verwachten.

Velen vonden het een groot risico de tentoonstelling te houden, maar het gemeentebestuur en de Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur zetten door. Met als reden, zoals Carel Briels, de architect van Flora 53, op een persconferentie aangaf: 'Wanneer men zich afvraagt of het in deze tijd wel goed is met een dergelijke opzet te komen, geeft men blijk van een verkeerd begrip. Als ons kleine vaderland de representatie van misschien zijn grootste schat, de bloemen, benepen gaat zien, zal de zonder welvaart achter de wolken verscholen blijven.'⁶ Aan de tentoonstellingsorganisatie werden de Nederlandse Tuinbouwraad (die de huidige Floriades organiseert) en de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde toegevoegd. Hierdoor kon de hoeveelheid tentoongestelde tuinbouwproducten uitgebreid worden en werd de tentoonstelling interessanter voor het brede publiek.

Maar er was concurrentie ontstaan; de in 1949 opgerichte Stichting Keukenhof wilde een 'etalage' voor de bloembollen inrichten. In 1950 opende het park in Lisse zijn poorten en trok meer dan 200.000 bezoekers. In 1951 werd in de kranten melding gemaakt van een problematische situatie tussen Flora en Keukenhof, maar die verdween toen Keukenhof en Flora in 1952 triomfantelijk meldden intensief te gaan samenwerken.⁷

Het *Leidsch Dagblad* meet het verschil tussen beide tentoonstellingen breed uit. 'De opzet van de tentoonstellingen is zeer verschillend. Keukenhof zal twintig jaar lang exposeren en de Flora doet dat volgens de statuten eens in de tien jaar. Het verschil zit dus daarin dat voor de Flora alles voor een jaar moet worden gemaakt, terwijl Keukenhof een kostenspreiding heeft.' En over het karakter van beide tentoonstellingen:

'Qua opzet tonen de beide tentoonstellingen eveneens een duidelijk verschil. Terwijl het wandelpark Groenendaal geheel in het teken wordt geplaatst van de tentoonstelling, en bloemenpaleis en klokkentoren daaraan een onmiskenbaar tentoonstelling cachet geven, is bij de aanleg van Keukenhof er zoveel mogelijk naar gestreefd, het prachtige bos, het enige natuurmonument dat de Bollenstreek bezit, ongerept te laten, en heeft die aanleg zich aan het terrein zoveel mogelijk aangepast, waardoor de Lisser tentoonstelling een uitgesproken rustiek karakter heeft behouden.'⁸

Als de vraag naar voren komt of men beeldende kunst op het terrein wil plaatsen, ziet voorzitter Van Nispen ervan af 'omdat het niet aardig tegenover Keukenhof zou staan. Het is tenslotte hun initiatief geweest (beelden in het Keukenhof te plaatsen) en de Flora wilde dit niet kopiëren.'

De Flora van 1953 zou een nog internationaler karakter moeten krijgen dan de vorige. Om dit via de reclame te kunnen uitdragen, maakte men gebruik van Schiphol en de KLM; stewardessen hadden een belangrijke rol in de pr van de tentoonstelling.

Meningen verdeeld

Het expositieterrein werd weer ontworpen door H.J. Voors, die als basis hetzelfde schema gebruikte als dat van 1935. Ten noorden van de vaart werd het plan ontworpen in geometrische stijl, ten zuiden van de vaart in landschappelijke stijl. De meningen over het plan van Voors waren zeer verdeeld. 'Niet omdat de bolgewassen de rechte lijn niet zouden verdragen, maar omdat de tuinarchitect van de Flora zich ervan bewust is geweest dat deze tijd een andere vormgeving vraagt dan in de vooroorlogse jaren het geval was. De rechte lijnen van toen waren de uitdrukking van een zekerheid die men meende te hebben; de vloeiende lijn van thans vormt de vertolking van een spel met de bloem, van de gedachte van de mens die weet dat hij niet beheerst maar dat hij dient. De vloeiende vormen van de Flora 1953 drukken het spel van een nieuwe romantiek uit,' aldus het *Haarlems Dagblad*.⁹

In de vakpers is de toonzetting geheel

anders. *De Boomkwekerij* meldt dat ‘Flora’s Tuinaanleg een teleurstelling’ is, dat in de plantvakken ‘Strepto-coccon en chromosomen de tuinaanleg beheersen’ en men rept over ‘Kitsch in de tuinarchitectuur’.¹⁰ Passages uit het artikel maken duidelijk dat men de aanleg hopeloos ouderwets vond en dat Voors niet de kwaliteiten had van een tuinarchitect als Springer of Tersteeg. ‘Wij moesten constateren dat de tuinaanleg – als een schrille tegenstelling met de fraaie moderne gebouwen – zich volkomen stijlloos uitzwabbert over het gehele terrein. Het weideterrein is versnipperd met onnodig veel slingerende paden en weggetjes en de gazons worden gegarneerd door vormloze “perken”, die binnenkort een bonte mengeling van bolgewassen in honderden soorten en variëteiten zullen vertonen. [...] Wanneer onze gedachten teruggaan naar de Flora 1935, dan moeten wij helaas constateren, dat men in bijna 20 jaar tijd niets heeft geleerd op het gebied van tentoonstellings-tuinarchitectuur, ja eerder is achteruitgegaan. Flora 1935 had nog vele perfecte onderdelen, die men nu tevergeefs zoekt. [...] Wij zouden de Directie van de „Flora” in overweging willen geven de volgende keer, of een knap en deskundig tuinarchitect te raadplegen of een prijsvraag uit te schrijven voor de Nederlandse tuinarchitecten-wereld voor het maken van een ontwerp.’

Architectuur

De architectuur op het terrein werd alom geprezen. Modern en eigentijds, was de

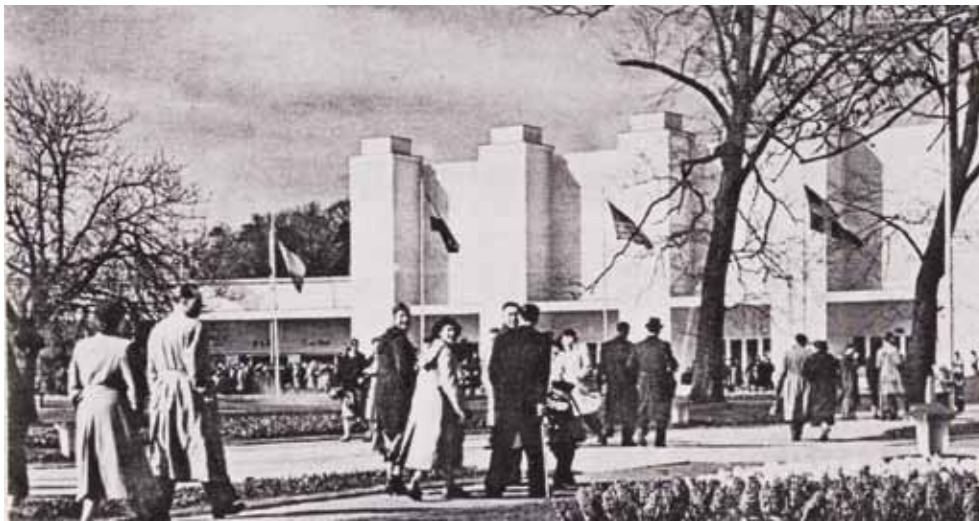

Het Floraterrein van 1953 vanuit de lucht gezien.

mening. Vooral het centrale tentoonstellingsgebouw trok de aandacht; het was manifest aanwezig en zichtbaar op het gehele terrein. Op de volgende tentoonstelling, de Floriade van 1960 in Rotterdam, had men een andere visie; daar moesten de gebouwen zo onopvallend mogelijk zijn om de tuinbouwinzendingen niet te verstoren. Voor de Flora van 1953 had architect Carel Briels niet alleen het hoofdgebouw bedacht, maar ook een ontwerp gemaakt voor de buitenruimte bij dit gebouw. Daar lag een vaart, die in de Tweede Wereldoorlog uit defensieve overwegingen door de Duitsers was verbreed. Met behulp van twee bruggen met pergola's krijgt de (te) brede vaart het karakter van een vijver. Het ontwerp van Briels voor het hoofdgebouw lijkt qua vormgeving op het Trocadero, in 1937 gebouwd voor de wereldtentoonstelling te Parijs. Het is onvergelijkbaar qua grootte, maar heeft wel dezelfde vorm. Tersteeg had voor deze wereldtentoonstelling de tuin van de Nederlandse inzending ontworpen. Het gebouw was van de hand van de architect J.H. van den Broek, die later met het bureau Van den Broek en Bakema de bescheiden gebouwen heeft ontworpen voor de Floriade 1960. Er was een groep architecten en tuinarchitecten die een sterke belangstelling had voor deze tentoonstellingen; ze informeerden elkaar over hun ervaringen en hun werkzaamheden.

1953-1: De voorzijde van het hoofdtentoonstellingsgebouw is een façade. Achter de imposante gevel liggen grote tentvormige gebouwen die plaats bieden aan de binnententoonstelling.

Links: Gereconstrueerde plattegrond van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA 1953'.

1953-3 (onder): De bestaande vijver in Groenendaal is een voortreffelijk decor voor de bloemententoonstelling. Over het water blijft het zicht op het 'bloemenpaleis', het hoofdtentoonstellingsgebouw, behouden.

1953-2 (boven): Het landschappelijke deel van de tentoonstelling. Het ontwerp werd bejubeld en verguisd. Niettemin brachten tienduizenden bezoekers tijdens de paasdagen een bezoek aan de rotstuin en de bloemperken in de 'weide'. De foto is vanuit de 'klokkentoren' genomen.

*Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA 1953' vanuit het zuiden.
(Deze perspectieven van de gebouwde situatie kunnen afwijken van de plattegrond.)*

Vogelvluchtperspectief van Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA 1953' vanuit het zuidwesten.

Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA 1953' vanuit het noordwesten.

Vogelvluchtperspectief van de Internationale Bloemententoonstelling 'FLORA 1953' vanuit het noordoosten.

Tuinbouw Wereldtentoonstelling Floriade Rotterdam 1960

Na het succes van de Flora 1953 had het gemeentebestuur van Heemstede interesse in een volgende expositie over tien jaar. Het liep echter anders door de invloed van een andere tentoonstelling, de werelddtentoon-

stelling van 1958 in Brussel. Hier bouwde Nederland een paviljoen met als architecten Jo van den Broek en Jaap Bakema. De organisator van de Nederlandse inzending was Jac. Kleiboer, die zijn bureau in Rotterdam had. Deze inzending, waarin Nederland onder meer zijn waterbouwkundige

Rotterdam 1960: De kabelbaan, afkomstig van de 'Algemene Wereldtentoonstelling te Brussel 1958' gefotografeerd in het tentoonstellingsdeel van de sierteelt. De bovenzijde van de transparante betonsteenwand (midden op de foto van links naar rechts) ligt op N.A.P. Hierdoor was overal in het terrein zichtbaar hoe hoog het water zou staan als de dijken het zouden begeven. De watersnoodramp lag nog vers in het geheugen.

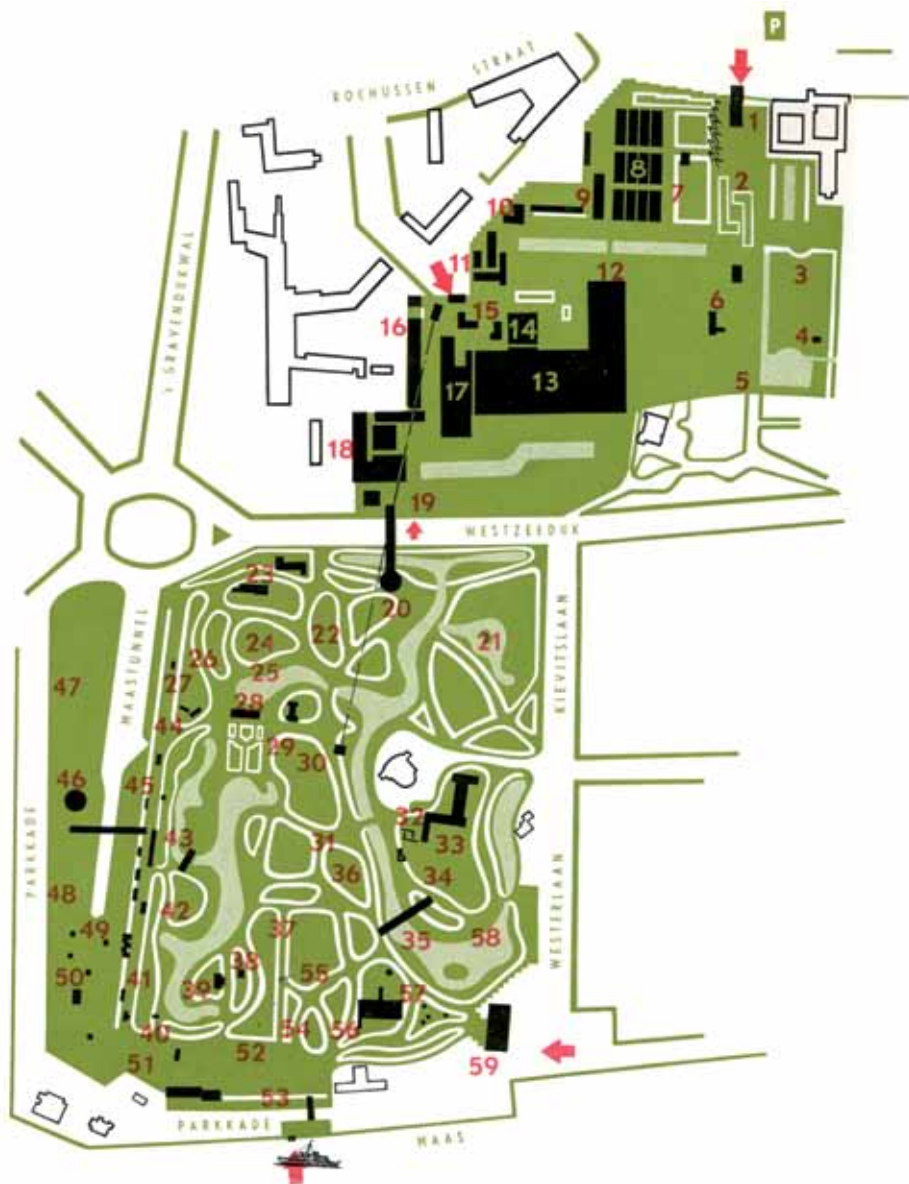
Rotterdam 1960: De kabelbaan boven het expositiedeel van de voedingstuinbouw. In het AHOY-complex vonden de binnententoonstellingen plaats.

Rotterdam 1960: De plattegrond van de Floriade in Het Park. Deze tentoonstelling was ook bedoeld om het park, dat door de twee grote tentoonstellingen AHOY en E'55 in verval was geraakt, te renoveren. De lichtgroene delen zijn waterpartijen.

Enkele opvallende onderdelen:

1. Hoofdingang. Na de ingang kwam je eerst bij een aantal tentoonstellingshallen
13. Ahoy- en Energiehal
- 16 en 18. Kassen
19. Brug over de Westzeedijk. Na de brug kwam je in de verschillende tuinen
20. Belvédère
28. Heerenhuis en Oud-Hollandse tuin
46. Euromast
59. Ontvangst- en feesthof 'Flora-hoy'

Rotterdam 1960: De Oud-Hollandse tuin bij het 'Heerenhuis'.

De façade van het bloemenpaleis van de Flora van 1953 in opbouw: veel gebouwen bestonden uit niet veel meer dan een losse houten gevel, met daarachter een paar tenten.

kennis toonde, was een geweldig succes. Vooral Kleiboer heeft de stad Rotterdam en de Nederlandse Tuinbouwraad ervan overtuigd dat men een dergelijke wereldtentoonstelling ook in Nederland moest houden. Dat zou dan geen ‘algemene’ wereldtentoonstelling zijn, zoals in Brussel, maar een ‘thematische’ wereldtentoonstelling met de Nederlandse Tuinbouw als onderwerp. Aldus geschiedde, in sneltreinvaart. De kabelbaan, die in Brussel ontelbare bezoekers over het terrein had geleid, werd overgenomen voor de tentoonstelling in Rotterdam. En in 1960 opende de eerste Floriade en tweede Nederlandse wereldtentoonstelling zijn poorten. (In 1883 had Nederland zijn eerste wereldtentoonstelling georganiseerd op het Museumplein in Amsterdam.)

Het was een bittere pil voor de gemeente Heemstede dat deze Floriade niet in Groenendaal werd gehouden. Maar de Nederlandse Tuinbouwraad had veel vertrouwen in de organisator Jac. Kleiboer, die op het gebied van tentoonstellingen het meest deskundig was. Het probleem zal niet de grootte van het terrein zijn geweest, dat bood dezelfde mogelijkheden als in Rotterdam. Maar de stad had betere voorzieningen voor de grote hoeveelheid te vervoeren bezoekers. En de ambitieuze wederopbouw van de stad maakte het mogelijk bij de tentoonstelling de hoogste toren van Nederland te laten verrijzen, de Euromast. Het gebied waar de Floriade plaatsvond, Het Park, moest ook worden gerenoveerd: het was beschadigd door twee eerdere grote tentoonstellingen, AHOY en E’55. De Floriade speelde een belangrijke rol bij deze renovatie.

Weinig terug te vinden

In de reeks bloemen- en tuinbouwtentoonstellingen is Groenendaal van bijzonder belang geweest. Van de Flora's is echter weinig terug te vinden. De tentoonstellingsgebouwen waren tijdelijk bedoeld. Hoewel ze er voor de bezoeker als reële gebouwen uitzagen, bestonden ze uit een houten skelet met een tijdelijke gevelbedekking (zie foto links). Vaak werd alleen een façade opgetrokken en bestonden de erachter gelegen ruimten louter uit tenten. Ook werden er geen nieuwe bomen voor de drie Flora's geplant; die zouden tijdens de tentoonstellingsperiode nog te klein zijn. Men maakte liever gebruik van de bestaande boombeplanting. En de bollen en planten bleven eigendom van de inzenders, die ze na afloop van de tentoonstelling weer mee naar huis namen.

Toch zijn hier en daar zijn nog verwilderde narcissen en hyacinten te vinden, en aan de oostelijke punt van de Torenlaan staat nog een gebouwtje van de Flora van 1953. Nu is het in gebruik bij de scouting, destijds hield de directie van de Flora er kantoor.

Wat niet verloren ging is het feit dat het park de ondergrond en het kader voor de promotie van de Nederlandse bloemen- teelt vormde. En omdat de Flora's nieuw en eigentijds moesten zijn, waren het altijd

In de jaren negentig van de vorige eeuw doken in Canada enkele glas-in-loodramen op die door de bekende glazenier Nico Schrier (1900-1989) zijn vervaardigd voor het grote tentoonstellingsgebouw, de officiële ontvangstzaal en het restaurant van de Flora van 1935. Na afbraak van de Flora zijn de ramen bewaard gebleven en later door de zoon van Schrier meegenomen toen die naar Canada emigreerde. Ze stellen de verschillende fasen uit de bloembollenteelt voor. Hier het rooien van de bollen.

experimenten, waarbij de organisatoren hun promotiecampagnes lanceerden, de kwekers hun nieuwe rassen voor het eerst toonden, en de tuinarchitecten en architecten hun creativiteit toonden. En dat allemaal voor de bezoekers, die hopelijk hebben genoten. Wat kan een park zich beter wensen.

Dit houten gebouwtje aan de Torenlaan is het enige gebouw van de Flora's dat is overgebleven. Het is in gebruik bij scoutinggroep Wabo. In Groenendaal hebben ook drie andere scoutinggroepen hun onderkomen: Scouting Graaf Bernadotte (clubhuis bij de ingang van Mariënhoeve aan de Glipper Dreef, tegenover de Dr. Schaepmanlaan), St. Paschalis Babylon (clubhuis: een blokhut en de ruïne van het Fonteinhuis bij Meer en Berg), en de Spaarnegeuzen (aan de Glipper Dreef).

Factsheets per tentoonstelling

1910 Haarlem

Naam: Nationale Bloemententoonstelling Haarlem 1910
Organisatie: Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (Haarlem)
Organisator: Ernst H. Krelage (voorzitter AVB)
Tuinarchitect: Leonard A. Springer, H.J. Goemans
Architect: onbekend
Oppervlakte: 6 ha.
Openingsduur: 23 maart tot 29 mei 1910
Bezoekers: 163.198
Varia: 50-jarig bestaan AVB

1925 Heemstede

Naam: Internationale Voorjaars Bloemententoonstelling Haarlem (Heemstede) 1925
Organisatie: Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (Haarlem)
Organisator: Ernst H. Krelage (voorzitter), H.J. Voors (algemeen secretaris-penningmeester)
Tuinarchitect: Dirk Frederik Tersteeg, H.J. Goemans
Architect: Harm Korringa
Oppervlakte: volgens literatuur: 10 ha.
gemeten op digitale ondergrond: 13,72 ha.
Openingsduur: 13 maart tot 21 mei (vollegrond-tentoonstelling en 6 tijdelijke tentoonstellingen)
Bezoekers: 330.000

1935 Heemstede

Naam: Internationale Bloemententoonstelling FLORA HEEMSTEDÉ 1935
Organisatie: Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (Haarlem)
Organisator: Uitvoerend Comité
Ernst H. Krelage (lid van het uitvoerend comité van de tentoonstelling en gedelegeerde van het hoofdbestuur der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur)
Tom M.H. van Waveren (voorzitter van het uitvoerend comité van de tentoonstelling)
H.J. Voors (lid en secretaris lid van het uitvoerend comité van de tentoonstelling)
Tuinarchitect: H.J. Voors
Architect: J.C. Brand
Oppervlakte: volgens literatuur: 20-25 ha.
gemeten op digitale ondergrond: 16,54 ha.
Openingsduur: 15 maart tot en met 19 mei (vollegrond-tentoonstelling en 5 tijdelijke tentoonstellingen)
Bezoekers: 610.000
Varia: 75-jarig bestaan AVB

1953 Heemstede

- Naam:** Internationale Bloemententoonstelling FLORA 1953 (HEEMSTEDE-HAARLEM-HOLLAND)
- Organisatie:** Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur (Haarlem), Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde, de Nederlandse Tuinbouwraad
- Organisator:** Directie
jhr. mr. dr. O.F.A.H. van Nispen tot Pannerden (president van het directorium en voorzitter der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur, burgemeester Hillegom)
H.J. Voors (tuinarchitectuur)
Carel Briels (architectuur en artistieke medewerking)
Fr. Roozen Lzn.
H.J. Vermeulen (zakelijke leiding)
- Tuinarchitect:** H.J. Voors
- Architect:** Carel Briels
- Oppervlakte:** volgens literatuur: 20 ha.
gemeten op digitale ondergrond: 21,23 ha.
- Openingsduur:** 14 maart tot 14 mei; verlengd tot en met 17 mei (vollegrond-tentoonstelling en 5 tijdelijke tentoonstellingen)
- Bezoekers:** 600.000

1960 Rotterdam

- Naam:** Internationale Tuinbouwtentoonstelling Rotterdam 1960
Thema 'Van Kiem tot Kracht'
- Organisatie:** De Nederlandse Tuinbouwraad, Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde
- Organisator:** A.J. Verhagen (algemeen voorzitter) e.a., Jac. Kleiboer (directie bureau uitvoering) e.a.
- Tuinarchitect:** Jan Tijs Pieter Bijhouwer (m.m.v. C.P. Broerse, J.J. Schipper, C.P.M. van Empelen, M.J. Vroom, J.H.R. van Koolwijk, D. Pols, B.J.J.M. de Ruyter en W. Meijer)
- Architect:** J.H. van den Broek en J.B. Bakema
- Oppervlakte:** 22 ha.
- Openingsduur:** 25 maart tot 26 september 1960
- Bezoekers:** 3 miljoen
- Varia:** 100-jarig bestaan AVB

Dit overzicht is mede dankzij de hulp van de bibliotheek van de KAVB (Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur) tot stand gekomen.

*Het restaurant van de Flora van 1925.
Zie ook de plattegrond op blz. 194.*

